Pahcuauhxoxochimeh

Yn tlaiihtolmeh ynic ce quianaz yn pahcuauhxoxochimeh

Xicixmati yn xexelihuilmeh pahcuauhxoxochimeh zazo achto ticanaz ticiiz.

Yn pahcuauhxoxochimeh zan monequi ticanaz achto yn amo cualli timomachiliz yhuan yn tla ye huehcahui timococtilia amo cualli ticpatlaz yn tlen omitzilhui yn tizitl ticiiz.

Xicnenechico yn pahcuauhxoxochimeh can chipahuac cateh yhuan zan tlen ticnequiz zan yn pahcuauhxochitl tlen ticmonequiltia (quimi yzhuatl yhuan xoxochimeh) amo xichuihuitla nochi yn pahcuauhxoxochitl.

Can zazo cani yn pahcuauhxochitl ca ticnequi amo miecmiequiyo ca, ocachi cualli amo xicnechico yhuan xiccahua ca monenizcaltica ocachi.

Amo xictlahchichinohchihua yhqui quimi yn cenyolcapializtli ytech cuauhtla.

Cola de borrego
Stevia serrata

Cola de zorra
Reseda luteola

Pericón
Tagetes lucida

Saúco
Sambucus mexicana

Autor
Guillermo Alejandro Pérez Flores
Laboratorio de Agroecología y Vida Silvestre, Facultad de Agrobiología

CA Ambiente y Genética
UATLX-CA-223

Km. 10.5 Carretera Tlaxcala - San Martín Texmelucan, San Felipe Ixtacuixtla, Tlaxcala. C.P. 90120
Tel. 248 481 54 82
guillermoa.perezflores@uatx.mx

Traducción a la Lengua Náhuatl
Prof. Ricardo Xochitemol Nava
San Miguel Xaltipan, Mpio. de Juan Cuamatzi, Tlaxcala

Universidad Autónoma de Tlaxcala

Tlaxcallan Cenca Hueyi Temachtiloyan

Jardín Etnobiológico Tlaxcallan

Xochimilli Tlalnemiliz Tlaxcallan

Acederilla
Oxalis latifolia

GOBIERNO DE MÉXICO | CONAHCYT | RENAJEB
conahcyt.mx/renajeb

Xiquinixmati yn Tlaxcallan pahcuauhxoxochimeh

Ytech Mexico Tlalpan moihcuiloltocpialia quimi (3000) chicome tzontli yhuan mahtlactli pohualli xexelihuilmeh pahcuauhxoxochimeh, zazo ytech ninque Tlaxcallan Tlalpan moixmatilia quen ce quinanaz quimi (321) caxtolli ce pohualli ce xexelihuilmeh pahcuauhxoxochimeh ca huitzeh yn amo ceme tlazalolmeh oquinmochihuilihque ye quipia quimi (30) ce pohualli mahtlactli xihuitmeh; ytech yninque miectin tlalpan cuauhxoxochimeh, nin quiihtoznequi moizcaltiah, yhuan monenchihuah tlalnemiliztempan ytech totlalpan Tlaxcallan.

Plumajillo
Achillea millefolium

Chicalote
Argemone platyceras

Trompetilla
Bouvardia ternifolia

Azomiate o jarilla
Barkleyanthus salicifolius

Lengua de vaca
Buddleja parviflora

Escoba
Baccharis conferta

Jarilla blanca
Baccharis salicifolia

Ynic... ¿catlin ninque tlalpahcuauhxoxochimeh?

Yn pahcuauhxoxochimeh mocanah ye huehca huehuexixihuitmeh ynic yn altetepemeh yhuan yn tlaixmatiliz ypan ycaniliz moilhuilihtihueh in nemilizpan ytech yn nemilizpan yhuan moixmatilihuihtihuitz ycualyecchihuiliz canaliliz zazo xexelihuilmeh.

Ytech Tlaxcallan Tlalpan nonque pahcuauhxoxochimeh cenca miec moaxitiliah ytech yn tlalcuauhcuauhtlameh quimi ytech cuauhtlapan, ococuauhyapal, sabinocuahuitl ynic nohuihqui moaxitilia yn yxtlahuamiltempan ytzalan yn tlalcuauhcuauhtlame tetepetzinco yhuan nochipa moneneloah nemilizytech zazo quimi yn tepozmecapachihuiliz yhuan tlanenelol ytech occequi tlalnenemiliz quimi yolcameh, cuauxoxochimeh, nanacameh yhuan tzitziquitzin yoyolcatzitzin.

Ynic ytlazaloltiliztli yn cuauhxochimeh hueliti ce quinpehpenas ytech:

A. **Xixihuityotl** *(quimi yn castilleja nozo yn árnica).*
B. **Tlacoxihuityotl** *(quimi yn yztac jarilla yhuan atzomiatl).*
C. **Cuahuityotl** *(quimi yn cuauhyapal).*

Yn pahcuauhxoxochimeh canaliz hueliti mopehpenazqueh:

A. **Tlacayoijtectequitini yhuan ytequitiniliz:** yn temohuiliz tequiyo, neihiyotilanaltequiyo, tlachihualiztequiyo, yn axixaxchihualoni, yn tlalhuayochihualoni, yn tetlatzuptlitlapacholoni.

B. **Yn cocolizmeh tlen cateh:** yn cuitlaxcolcocolizmeh, yn cuitlapantliatacocolizmeh, yn yhiyotilanalcocolizmeh, yn tecocolizmachiliani yneztiyo tlacatl ca teixpantilia machilis yxmatiyo yc yn pahyo ynic motocayotilia yca tlaneltocalizmeh ytech cecen altepetl (quimi yn tlaixhuitiliztli, yn amocual ehecatzintli nozo tecocoxcanenequiliztli).

¿Ynic tlen ihqui monequiltiah yn cuauhxoxochimeh ca ytech yn tlaixcopinalmeh motah?

En la siguiente tabla se leen los usos medicinales de cada planta:

Nombre común	Nombre científico	Uso medicinal
Plumajillo	*Achillea millefolium*	Resfriado, dolor de garganta
Chicalote	*Argemone platyceras*	Granos, mezquinos, tiricia
Trompetilla, mirto	*Bouvardia ternifolia*	Piquetes de insecto
Azomiate, jarilla amarilla	*Barkleyanthus salicifolius*	Baños después del parto, reumas
Lengua de vaca	*Buddleja parviflora*	Empacho, calor en el estómago
Escoba, tepopote	*Baccharis conferta*	Dolor de estómago
Jarilla blanca	*Baccharis salicifolius*	Baños después del parto
Árnica	*Heterotheca inuloides*	Inflamación en heridas
Girasol morado	*Cosmos bipinatus*	Tos
Cantaritos, campanita	*Penstemon roseus*	Tos
Gordolobo	*Gnaphalium sp.*	Tos
Girasol guinda	*Cosmos scabiosoides*	Cólico biliar y empacho
Dalia	*Dahlia coccinea*	Tos
Hierba del sapo	*Eryngium carlinae*	Enfermedades renales y colesterol
Hierba del pollo	*Commelina coelestis*	Fiebre por infección intestinal
Cardo Santo	*Cirsium ehrenbergii*	Tos
Castilleja, flor de víbora	*Castilleja tenuiflora*	Tos, mordedura de víbora
Cenicilla	*Helianthemum glomeratum*	Dolor de estómago
Espinosilla, Necaxanil	*Loeselia mexicana*	Tos, caída de cabello
Maravilla	*Mirabilis jalapa*	Hinchazón, heridas
Cacaxclapa	*Ipomoea stans*	Diabetes, heridas
Palo dulce, palo azul	*Eysenhardtia polystachya*	Enfermedades renales
Cancerina	*Castilleja arvensis*	Tos
Lindatarde, amapola	*Oenothera elata*	Mal de orín, riñones
Muérdago	*Psittacanthus calyculatus*	Circulación, várices
Cempasúchitl silvestre	*Tagetes lunulata*	Dolor de estómago, diarrea
Encino	*Quercus rugosa*	Para apretar las encías
Tronadora	*Tecoma stans*	Diabetes
Hierba del golpe	*Oenothera rosea*	Hinchazón por golpes
Cola de borrego	*Stevia serrata*	Empacho y diarrea
Cola de zorra	*Reseda luteola*	Dolor de estómago
Pericón	*Tagetes lucida*	Dolor de estómago, diarrea
Sauco	*Sambucus mexicana*	Tos
Acederilla	*Oxalis latifolia*	Hipo, dolor de estómago